

УДК 378.12(477) "18/19"

Т. С. Твердохліб

ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

© Твердохліб Т. С., 2016
<http://orcid.org/0000-0001-5261-0394>
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.57608>

У статті на основі аналізу педагогічної літератури, архівних матеріалів, документів, вміщених у періодичних виданнях, схарактеризовано основні форми організації педагогічної підготовки студентів в Київській духовній академії (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). Виявлено характерні особливості проведення лекцій викладачами єдиного вищого духовного навчального закладу України означеного періоду; розкрито сутність «репетицій» як форми контролю навчальної діяльності студентів, основні види робіт академістів на практичних заняттях з педагогіки; висвітлено зміст та схарактеризовано якість роботи викладачів з випускниками над їхніми дослідженнями, визначено роль М. Маккавейського у долученні студентів до розробки педагогічних проблем у випускних роботах, розглянуто процес захисту кандидатських (випускних) творів студентів.

Ключові слова: педагогічна підготовка, форма організації педагогічної підготовки, лекція, практичне заняття, пробне заняття, репетиція.

Твердохлеб Т. С. Педагогическая подготовка студентов в Киевской духовной академии (вторая половина ХІХ - начало ХХ века).

В статье на основе анализа педагогической литературы, архивных материалов, помещенных в периодических изданиях, охарактеризованы основные формы организации педагогической подготовки студентов в Киевской духовной академии (вторая половина ХІХ - начало ХХ века). Выявлены характерные особенности проведения лекций преподавателями единственного высшего духовного учебного заведения Украины указанного периода; раскрыта сущность «репетиций» как формы контроля учебной деятельности студентов, основные виды работ академистов на практических занятиях по педагогике; освещено содержание и охарактеризовано качество работы преподавателей с выпускниками над их исследованиям, определена роль М. Маккавейского в приобщении студентов к разработке педагогических проблем в выпускных работах, рассмотрен процесс защиты кандидатских (выпускных) произведений студентов.

Ключевые слова: педагогическая подготовка, форма организации педагогической подготовки, лекция, практическое занятие, пробное занятие, репетиция.

Tverdokhlib T. S. Pedagogical training of students of the Kiev Theological Academy (second half of XIX - early XX century).

This article characterizes the basic form of organization of pedagogical training of students of the Kiev Theological Academy (second half of XIX - early XX century), based on analysis of pedagogical literature, archival records and documents, placed in periodicals.

Presented the set of requirements by statutes in 1814, 1869, 1884, temporary regulations for religious academies in 1906 and the statute in 1910 to lectures; revealed the characteristics of their reading by teachers of unified higher spiritual education institution of Ukraine of defined period.

The article reveals the essence of "rehearsal" as a form of control of educational activity of students, which included the study of their most important information from reading lectures, systematization of learned material and current assessment of learning activities of the students. Much attention paid to the characteristics of the main types of work of academics at the practical lessons of pedagogy.

It was established, that students mainly studying pedagogical literature, seminars textbooks and programs of teaching, those subjects that they planned to teach at the seminaries. Shown the content and quality of lecturers work with graduates on their research, determined the role of M. Makkaveyskiy as an attachment of students to developing of pedagogical problems in the final works.

Revealed the process of defending candidate (final) works of students, which included consultations on writing final papers, reviewing of candidate's research, collegial assessment of the works of graduates.

Key words: *pedagogical training, a form of teacher training, lectures, practical lessons, trial lesson, rehearsal.*

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань сучасної державної політики є реформування вищої педагогічної освіти України. Метою реформи є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої педагогічної освіти, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір. Змін зазнають програми педагогічних дисциплін, з'являються нововведення в організації педагогічної практики, у співвідношенні аудиторних та позааудиторних годин, у формах контролю знань студентів тощо. Здійснюючи реформування вищої педагогічної освіти України, в основному орієнтуються на зарубіжні педагогічні надбання, часто ігноруються власні здобутки, які потребують творчої реалізації. Зокрема, заслуговує на творчу актуалізацію досвід вивчення педагогіки у вищому духовному навчальному закладі України другої половини XIX — початку XX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання організації навально-виховного процесу у Київській духовній академії другої половини XIX – початку XX століття досліджували Н. Гупан, Є. Плеханов, О. Черкасов, Т. Тхоржевська, Г. Боровська, В. Ільїн, С. Кузьміна, М. Муравицька, А. Плеханов, М. Ткачук, І. Юрас.

Найбільш близькою до теми нашого дослідження є кандидатська дисертація В. Фазана, яка присвячена вивченню педагогіки у Київській, Московській, Санкт-Петербурзькій та Казанській духовних академіях (поч. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.). У означеній роботі виявлено теоретичні ідеї, науково узагальнено практичний досвід вивчення педагогіки у вищих духовних навчальних закладах початку XIX – 20-х рр. XX ст.; виявлено основні передумови вивчення педагогіки як навчальної дисципліни; науково обґрунтовано динаміку процесу вивчення педагогіки у вищих навчальних духовних закладах та основні його етапи; схарактеризовано моральне богослов'я, як світоглядну основу і визначальний складник теорії і практики виховання у змісті вивчення педагогіки; розкрито принципи дидактики, зміст педагогічної освіти (теорія виховання, дидактика, історія педагогіки, методика духовної діяльності, риторика, церковний спів); методи, форми і види діяльності вихованців. Проте у дослідженні відповідно до його мети було узагальнено педагогічну підготовку в усіх трьох вищих духовних навчальних закладах Російської імперії, окремого дослідження потребує питання вивчення педагогіки у Київській духовній академії.

Формулювання цілей статті. На основі аналізу педагогічної літератури, архівних матеріалів, документів, вміщених у періодичних виданнях, схарактеризувати основні форми організації педагогічної підготовки студентів Київської духовної академії.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна підготовка у вищому духовному навчальному закладі України другої половини XIX — початку XX століття передбачалося статутами і тимчасовими правилами для духовних академій 1906 р.

У 60-тих – 80-тих рр. XIX ст. вивчення педагогіки у вищому духовному навчальному закладі України регламентувалось статутами 1814 р. та 1869 р. Ці нормативні документи основними формами організації навчання у академії визначали лекції, практичні заняття, пробні заняття, іспити.

Аналіз архівних матеріалів показує, що лекції з педагогіки С. Гогоцького, М. Зайцева, П. Ліницького, В. Певницького, М. Троїцького відзначалися високою науковістю змісту і водночас доступністю для розуміння студентів.

Прогресивні педагоги духовної академії на своїх лекціях разом з поданням інформації також влаштовували обговорення змісту викладеного матеріалу. Наприклад, М. Зайцев на лекційних заняттях з педагогіки проводив невеликі дискусії. У його «Обзрении уроков по педагогике, преподанных студентам Киевской духовной академии XXIV курса в течении учебного 1867–1868 и 1868–1869 годов» зазначається, що «під час викладання деяких з означених частин предмета форма монологічна поєднувалась з діалогічною» [10]. Зокрема, в одній зі своїх лекцій викладач порушив питання «поєднання форми монологічної з діалогічною не тільки в середніх закладах, але і у вищих» і дав можливість висловитись студентам щодо «потреби в поєднанні з монологічною формою викладання педагогіки форми діалогічної» [10].

Окрім лекцій, викладачі вищого духовного навчального закладу повинні були проводити також практичні роботи, на яких студенти, в основному, самостійно працювали з літературою. З педагогіки проводилось два заняття на тиждень (одне лекційне і одне практичне). Найбільше педагогічної практики у студентів було на четвертому курсі. На цей курс переводилися тільки ті студенти, які гарно навчалися протягом перших трьох років і написали твір, котрий було визнано задовільним для ступеня кандидата. Педагоги академії протягом четвертого року навчання студентів проводили особливі «спеціально-практичні» заняття для них. Також на цьому курсі викладачі керували підготовкою академістів до викладання в семінаріях обраних ними предметів. Під час підготовки студенти мали вивчати педагогічну літературу, семінарські підручники і програми викладання з тих предметів, по яких вони спеціалізувалися. Це сприяло підвищенню професійного рівня майбутніх викладачів семінарій.

У кінці четвертого курсу навчання в академії студенти здавали магістерський іспит і проводили пробні заняття. Теми двох занять обирали вони самі, а одного – призначали викладачі. Студенти вибирали теми і з педагогіки. Так, 1 червня 1875 року комісія богословського відділення Київської духовної академії відвідала пробні семінарські заняття з педагогіки Ф. Орнатського та А. Гіляревського. Перший обрав тему «Про необхідність врахування у

вихованні особистих особливостей і віку вихованця», а другий – «Про якості вихователя моральні та розумові» [5, с. 352]. В. Певницький та П. Ліницький допомагали студентам у підготовці до пробних занять, у складі спеціальних комісій оцінювали їх проведення. Завдяки організації викладачами такої роботи академістів студенти на практиці набували основ педагогічної майстерності.

За статутами 1884 та 1910 років до обов'язків викладачів академії належала розробка власних лекцій, відповідно до тогочасного стану науки і «в суворій відповідності до духу православія»; керівництво студентами «при розробці питань по предметах їхніх спеціальних занять» і під час виконання практичних робіт, проведення «репетицій», рецензування студентських випускних та перевідних творів; перевірка знань студентів; консультування професорських стипендіатів; наукова робота і участь у засіданнях ради академії, виконання її доручень, а також доручень ректора, місцевого єпархіального архієрея і Св. Синоду. Тобто основними формами організації навчання у Київській духовній академії були лекції, практичні заняття, репетиції, навчально-дослідна та науково-дослідна робота, іспити.

Проведення репетицій передбачалось статутом 1884 р. Викладачі призначали їх після вивчення студентами певного розділу науки. На репетиціях педагоги нагадували студентам найбільш важливу інформацію з прочитаного на лекціях, намагалися систематизувати вивчений матеріал, сприяли кращому засвоєнню його і будили в них (студентах) самостійну роботу думки. В той же час репетиції виконували функцію контролю роботи студентів на лекціях і давали наставникам підстави для порівняльної оцінки студентів.

За статутом 1884 р. для практичних занять не відводились окремо навчальні години. Статут 1910 року передбачав використання на висвітлення кожної з наук по чотири лекції на тиждень, з яких три теоретичних тривають по годині і одна, призначена для практичних занять, дві години. На них педагоги організовували вивчення джерел науки, літератури і навчальних посібників. Під час практичного заняття професор сам розподіляв заняття між студентами свого курсу. Студент, після достатнього вивчення призначеного йому предмета, готував короткий реферат, який повідомляв перед усім курсом; потім відбувалося під керівництвом професора обговорення окремих положень того, що реферувалося. Таких рефератів повідомлялося протягом 2-х годинного заняття щонайменше два. Під час практичних занять викладач зі студентами

обговорював теми семестрових робіт, рекомендував літературу для їх написання. Також на них розбирали вже написані студентами твори.

Практичні заняття з педагогіки дещо відрізнялися від аналогічних форм організації навчання викладачів інших предметів. За Статутом духовних академій 1884 року пастирське богослов'я об'єднувалося на одній кафедрі з педагогікою. Проте в Статуті духовних академій 1910 року визначено, що «до кафедри педагогіки і дидактики приєднується методологія наук, які викладаються в духовно-навчальних училищах. Педагогіка і дидактика будуть викладатися на старших курсах, де викладач зобов'язаний буде і на лекціях, і на практичних заняттях знайомити студентів із загальними правилами раціонального викладання навчальних предметів у духовних семінаріях і духовних училищах. Введення методології до кола навчальних предметів академічного викладання зумовлене недостатньою підготовленістю кандидатів духовних Академій при вступі на духовно-навчальну службу» [8, с. 49-50]. На практичних заняттях з педагогіки і дидактики студенти здійснювали підготовку до викладання в семінарії предметів, вивчали їх програми; займалися розбором підручників і посібників та управлялися в проведенні уроків відповідно з вимогами семінарського викладання. Проведення практичних робіт викладачами академії сприяло формуванню професійної компетентності студентів.

Щорічно викладачі Київської духовної академії доповнювали і переробляли власні лекції, зокрема і з педагогіки. Вони слідували за розвитком педагогічної науки: їхні лекції знайомили студентів, як з висновками педагогів Стародавнього світу, так і з результатами педагогічних досліджень кінця XIX – поч. XX століття. Педагоги часто рекомендували студентам для ознайомлення конкретні роботи сучасників з окремих проблем науки. Окрім того, М. Маккавейський, П. Кудрявцев були делегатами від академії на першому з'їзді з експериментальної педагогіки, що відбувся в грудні 1910 року. Також відомо, що педагоги Київської духовної академії запрошувались на Другий загальноросійський з'їзд з педагогічної психології, що мав відбутися 1 червня 1909 р. На жаль, відсутня інформація, чи були туди відряджені представники академії, а також хто саме був делегований. Постійне оновлення лекцій, обізнаність в новинках наукової літератури, участь у педагогічних

з'їздах свідчать про прагнення викладачів до систематичної самоосвіти і саморозвитку та високий науковий рівень занять, які вони проводили [6, с. 178].

Педагоги відповідально ставилися до своєї викладацької діяльності, зокрема, турбувались про оснащення кабінетів. Так, М. Маккавейський, розуміючи, яке велике значення мають психологічні дослідження для розвитку педагогіки, разом з І. Четвериковим прохав Св. Синод про виділення коштів на організацію в академії кабінету експериментальної психології. Прилади і таблиці мали використовуватись для наукових робіт по психології і для демонстрації на лекціях з психології і педагогіки. Також всі викладачі переймалися, щоб бібліотека містила достатньо літератури з тих предметів, які вони викладали. Зокрема, М. Маккавейський і М. Олесницький постійно сліdkували, щоб академічна бібліотека поповнювалась педагогічною літературою.

Яскравим прикладом турботи про забезпечення високої якості викладання предмета була позиція М. Маккавейського під час обговорення в 1906 році нового статуту духовних академій. Він констатував, що об'єднання пастирського богослов'я і педагогіки в одну кафедру призводить до того, що викладач не може приділити кожному з цих предметів більше двох лекцій на тиждень. «Природно, що внаслідок цього і результати таких академічних читань з педагогіки повинні бути слабкі, невизначені і, у будь-якому випадку, дуже недостатні для того, щоб покладати на них (випускників) великі надії, вважати їхню педагогічну підготовку такою, яка необхідна майбутнім учителям школи», - стверджував викладач [2, с. 285]. М. Маккавейський пропонував створити окрему самостійну кафедру педагогіки, щоб зосередити «весь інтерес викладача і всі його сили на одній галузі» [2, с. 286].

Окрім лекцій, практичних занять, «репетицій», до основних форм навчання у духовній академії варто віднести написання курсових та випускних робіт. На жаль, тільки про останні є достатньо інформації в джерелах, щоб скласти уявлення про зміст та якість праці педагогів з випускниками над їхніми творами. Допомога викладачів студентам полягала у проведенні консультацій з питань написання випускних робіт. Закінчені роботи здавалися до визначеного строку, і педагоги їх мали рецензувати. На одну роботу два викладачі повинні були дати відгуки, які зачитували на засіданні Ради академії. Оцінка за наукову працю випускника ставилась колегіально.

Відгуки викладачів були різні за об'ємом, проте завжди ґрунтовні. Так, рецензії В. Певницького майже завжди стислі, педагог часто уникав переказу структури і змісту роботи, він відразу визначав конкретні недоліки і переваги праці та робив висновок. Педагог важливим вважав наявність у роботі самостійних суджень випускника. У відгуках Д. Богдашевського, А. Булгакова, П. Кудрявцева, П. Ліницького, М. Олесницького, Л. Соколова простежувався прискіпливий детальний аналіз творів випускників, а також вимога науковості праць. Рецензії М. Маккавейського були середні за об'ємом (2-3 сторінки), вміщували в собі аналіз структури роботи, її усіх розділів і висновок. Педагог особливу увагу звертав на повноту розкриття теми дослідження, мову та логічність викладу. Значним недоліком роботи він вважав компілятивність, відсутність наукової новизни. В основному, висновок М. Маккавейського співпадав з висновком другого рецензента, проте були випадки, коли думки рецензентів розходилися. Так сталося з роботою Г. Фільшина на тему «Педагогічні погляди М. І. Пирогова (у зв'язку з його загальним світоглядом)», яку І. Четвериков (другий рецензент) оцінив різко негативно. М. Маккавейський, показавши окремі недоліки, виявив багато позитивних сторін роботи і прийшов до висновку, що твір п. Фільшина ... має бути визнаний як дуже гарний. Завдяки педагогічній компетентності М. Маккавейського студент за свій історико-педагогічний твір отримав чотири бали за п'ятибальною системою [6, с.180]. Як бачимо, викладачі були вимогливими щодо якості досліджень випускників і справедливо їх оцінювали.

Визначним досягненням М. Маккавейського було те, що випускники академії почали писати твори на педагогічні теми. В основному, це було 1-2 дослідження з історії педагогіки на рік, хоча інколи траплялися і роботи з теорії навчання та виховання. Проте захоплення студентів академії педагогікою не дуже схвалювалось Св. Синодом. Так, у 1910 році після ревізії вищих духовних навчальних закладів Російської імперії було визначено, що для випускних творів не повинні назначатися чи схвалюватися теми, що не мають богословського характеру, чи мають дуже далеке відношення до богослов'я. Такими вважались переважно твори, що мали своїм предметом різноманітні питання з психології та педагогіки. Після цього всі теми випускних і курсових творів відсилались на затвердження Київського митрополита. Незважаючи на такий тиск, теми робіт з педагогіки суттєво не змінилися, навіть були випадки,

коли М. Маккавейський рекомендував такі теми, що не мали релігійної спрямованості, наприклад, «Ідея вільного виховання в російській педагогічній літературі останніх років», «Педагогічні ідеї Песталоцці за його твором «Лінград і Гертруда». Таке свідоме керівництво М. Маккавейського навчально-дослідною роботою студентів свідчило про його ставлення до педагогічної діяльності як до покликання [7, с.126-127].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, у результаті дослідження встановлено, що основними формами організації педагогічної підготовки студентів Київської духовної академії були лекції, практичні заняття, пробні заняття, іспити, «репетиції», написання випускних робіт. Для лекцій був характерний високий науковий рівень і творчий підхід окремих викладачів, на практичних заняттях студенти вивчали педагогічну літературу, семінарські підручники і програми викладання з тих предметів, по яких вони спеціалізувалися. Проведення пробних занять (окремо і в межах практичних занять) сприяли формуванню основ педагогічної майстерності студентів. Завдяки проведенню «репетицій» та іспитів значною мірою забезпечувалась реалізація принципу міцності засвоєння знань та принципу системності і систематичності в навчанні академістів. Написання випускних робіт на педагогічну тематику не було поширеним явищем в духовних академіях, проте у Київській духовній академії під керівництвом М. Маккавейського студенти писали 1-2 дослідження з педагогіки на рік. Викладачі були вимогливими стосовно якості досліджень випускників.

Подальшого поглибленого вивчення потребує проблема організації педагогічної підготовки учнів у вітчизняних духовних семінаріях другої половини XIX — початку XX століття.

Література

1. Выработанный в собраниях Совета Киевской духовной академии 3, 4, 6, 7 и 8 февраля 1906 года проект устава православных богословских академий// Труды Киевской духовной академии. — 1906. — № 8—9. — С. 292—326.
2. Извлечения из журналов Совета Киевской духовной академии за 1905—1906 у. г. // Труды Киевской духовной академии. — 1906. — № 8—9. — С. 247—286.

3. Извлечения из журналов Совета Киевской духовной академии за 1905–1906 у. г. // Труды Киевской духовной академии. — 1906. — № 6. — С. 177—208.

4. Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за август 1875 г. // Труды Киевской духовной академии. — 1876. — № 3. — С. 33—80.

5. Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за июнь 1876 г. // Труды Киевской духовной академии. — 1876. — № 9. — С. 337—360.

6. Твердохліб Т. Особливості педагогічної діяльності викладачів Київської духовної академії (80-ті роки XIX – початок XX століття) / Тетяна Твердохліб // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. — Чернівці, 2011. — Вип. 566. — С. 175 — 183.

7. Твердохліб Т. С. Педагогічні погляди та діяльність М. Маккавейського / Т. С. Твердохліб // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. — Х., 2011. — Вип. 39. — С. 120–128.

8. Устав православных духовных академий // Труды Киевской духовной академии. — 1910. — № 7—8. — С. 1—60.

9. Фазан В. В. Вивчення педагогіки у вищих навчальних духовних закладах України (поч. XIX ст. - 20-і рр. XX ст.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Василь Васильович Фазан. — Полтава, 2009. — 212 с.

10. Центральный державный исторический архив Украины, ф. 711, оп. 1, спр. 5963 Конспекты предметов, преподаваемых в академии за 1867–1868 и 1868–1869 уч. г, арк. 98.